

Voorlopige resultaten onderzoek weeskinderen

Lezing, maandag 16 december, Tel-Aviv, op uitnodiging van Platform Israel.

Archief Philip Staal

Toen Pauline Micheels en ik een jaar geleden begonnen aan ons onderzoek naar de financiën van de joodse oorlogswezen, hebben wij allereerst nog maar eens het Besluit Oorlogspleegkinderen erbij gepakt. Die wet, die in augustus 1945 werd ingevoerd, regelde de juridische positie van de kinderen. En het opmerkelijke is dat daarin met geen woord wordt gerept over het onderwerp waarvoor wij hier vandaag bij elkaar zijn: Hoe was de financiële positie van de joodse weeskinderen geregeld? Zorgde de overheid voor pleeggelden? En was er gedacht aan de afwikkeling van de erfenissen van vermoorde ouders en andere familieleden?

Het verzet, zo blijkt uit documenten, ging er in haar omstreken voorstel maar liever van uit, dat een en ander de overheid geen cent zou kosten. Onderduikouders, moedig en merendeels onbaatzuchtig als zij tijdens de oorlog waren gebleken, zouden vast wel ZONDER financiële tegemoetkoming de opvoeding van de kinderen op zich willen nemen, meenden zij. Terwijl het voor de joodse gemeenschap politiek eveneens *not done* moet zijn geweest, om al teveel nadruk te leggen op geld. Wie het recht op zelfbeschikking opeist - en daar ging de kinderkwestie hen in de eerste plaats om - kan de rekening daarvan bezwaarlijk bij de destijds toch al armlastige Nederlandse overheid leggen.

Le-Ezrath Ha-Jeled, direct na de bevrijding opgericht bij wijze van tegenhanger van de Commissie OPK, werd ruimhartig gesteund door de *American Jewish Joint Distribution Committee*, een hulporganisatie van Amerikaanse joden. Zij zorgde voor kleding, bedden, speelgoed, voedsel en wat er ook maar nodig was om de kindertehuizen weer enigszins leefbaar te maken. Het probleem was veel eerder dat er de eerste maanden na de bevrijding maar weinig kinderen aan de joodse gemeenschap werden toegewezen. Pas in mei 1946, kreeg Le-Ezrath Ha-Jeled de eerste voogdij over een oorlogsweeskind opgedragen.

Al vrij snel werd duidelijk dat het plan van het verzet, om de pleegouders ook na de bevrijding de opvoeding van hun onderduikkind te laten betalen, niet haalbaar was. Sommigen onderduikouders weigerden om die reden zelfs de voogdij. Eind 1945 stelde OPK, met de nodige weerzin, pleeggelden in. Ze werden betaald door de overheid. En hoe cynisch het misschien ook klinkt, maar vanaf dat moment had ook de overheid er belang bij duidelijkheid te krijgen in de financiën van de kinderen. Mocht blijken dat kinderen over grote vermogens beschikten, en dus over eigen inkomsten, dan konden die pleeggelden, of tenminste een deel daarvan, later worden teruggevorderd. In de praktijk is dat ook gebeurd, zo kan ik u verzekeren. Het eerste werk voor het opsporen van vermogens is dan ook gedaan door de maatschappelijke werkers van OPK. Zo zijn de meeste claims bij de Schade-Enquête-Commissie - dat ging om gestolen huisraad - nog door deze organisatie ingediend. Maar zodra de voogdij over een kind was uitgesproken, moest dat werk worden overgenomen door de voogd. De inspanning en de kosten die met de opsporing van de vermogens van joodse weeskinderen gepaard gingen, waren zó groot, dat niet-joodse voogdijinstellingen daarom geen voogdijen over joodse weeskinderen accepteerden.

De regels bepaalden dat een voogd 'als een goed huisvader' over het vermogen van een kind waken. Daartoe moest hij de rechter allereerst inzicht worden geven in wat dat vermogen inhield. In het geval van de joodse weeskinderen lag dat bepaald

gecompliceerd. Wat was het bezit van hun ouders geweest? Waar kon wat worden teruggevorderd? Waren er vermogens van andere vermoorde familieleden waar een kind recht op had? En moest dat gedeeld worden met andere overlevenden? Ook joodse weeshuizen als Bergstichting, Rüdelsheimstichting en Joods Jongens- en Meisjeshuis besloten eind 1948 die kant van hun voogdijtaak maar liever in handen te geven van Le-Ezrath Ha-Jeled. En ook joodse particuliere voogden, familieleden vaak, deden voor dat vele werk een beroep op Le-Ezrath Ha-Jeled. Zeker als zij in het buitenland woonden.

Eind jaren veertig, begin jaren vijftig, had die instelling vier mensen in dienst die zich full-time, zoals dat tegenwoordig heet, met de opsporing van vermogens van weeskinderen bezighielden. De bureaucratie die daarmee gepaard ging, is onvoorstelbaar. Over bedragen van één, twee gulden, ingeleverd bij de Liro door ouders of grootouders, moesten door het Rode Kruis ondertekende overlijdensverklaringen worden overlegd, door notarissen opgestelde erfregelingen, enz. enz. Van elk kind waren dan ook familiestambomen aangelegd. En per kind was er een aparte boekhouding, die - voorschrift van de overheid - door accountants werd gecontroleerd. Om u een idee te geven van de hoeveelheid werk: één heel gewoon, gemiddeld dossier, besloeg minimaal tweehonderd vel papier.

Het werk van de afdeling vermogensbeheer van Le-Ezrath nam ook toe, omdat in de loop van de jaren de voogdij over joods weeskinderen meer en meer 'in joodse richting' ging. De cijfers: in 1949, toen de commissie OPK werd opgeheven, stonden van de duizend kinderen waarover een beslissing was genomen, inmiddels 600 kinderen onder joodse voogdij. Veel meer weeskinderen verbleven er echter al in een joods milieu.

Tientallen weeskinderen waren inmiddels, meestal met financiële hulp van de Joint, naar Israël geëmigreerd. In Nederland, beter gezegd in West-Europa, werd door nogal wat joden geen toekomst meer gezien. De wat oudere kinderen waren soms al direct na de bevrijding illegaal naar Palestina vertrokken - een aantal van hen om dienst te nemen in het leger. Jongere kinderen, onder leiding van de families Birnbaum, Dasberg en Levin, volgden eind jaren veertig. Ook het Bergstichtingbestuur meende dat het voor sommige van haar pupillen maar beter was een toekomst in Israël op te bouwen. Er werd contact gelegd met kibboets Gwar Am en in 1951 vertrok de eerste groep van 23 kinderen onder leiding van Leo en Riek Cohen. In latere jaren zouden méér Bergstichting-kinderen volgen.

Het vertrek naar Israël kostte uiteraard het nodige geld. Voor de reis, de trein naar Marseille en de boot naar Haifa, was per kind vijfhonderd gulden begroot, en voor de uitrusting duizend gulden. Uit de notulen van vergaderingen blijkt dat het Bergstichtingbestuur besloot die kosten voor eigen rekening te nemen. Daarnaast werd afgesproken dat als kinderen over eigen vermogen beschikten, zij daarvoor extra spullen mochten aanschaffen tot een bedrag van tweeduizend gulden. De rest van het vermogen - als dat er tenminste was - moest worden bewaard tot hun eenentwintigste jaar.

En op dit punt van mijn verhaal, is het helaas zaak u te vertellen dat wij niet hebben kunnen vaststellen of de voogdijinstellingen zich aan die afspraken hebben gehouden. Al eerder heb ik u uitgelegd, dat Le-Ezrath Ha-Jeled voor andere voogdijinstellingen én voor nogal wat particuliere voogden, het vermogensbeheer van kinderen deed. Maar de financiële administratie van Le-Ezrath Ha-Jeled is met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid vernietigd. Dat moet midden jaren zeventig zijn gebeurd, toen Le-Ezrath op ging in Joods Maatschappelijk Werk, en de organisatie verhuisde naar de De Lairressestraat.

Toch wil dat niet zeggen dat wij veronderstellen dat de joodse voogdijinstellingen malafide hebben gehandeld - om maar meteen een groot woord te gebruiken. Daarvoor was de Nederlandse bureaucratisch regelgeving aan te veel toezicht en controle gebonden. Zo moesten voogden de rechter jaarlijks door accountants gecontroleerde overzichten sturen en bij de meerderjarigheid van een pupil, moest er met behulp van de zogenaamde 'eindafrekening' rekening en verantwoording worden afgelegd. In aanwezigheid van de pupil, en van de toeziend voogd. Ook mocht een voogd alleen bij uitzondering uit het vermogen van een kind putten. Daarvoor was toestemming van de rechter nodig. Ook het beleggen van geld mocht slechts in door de overheid bepaalde, niet-risicodragende fondsen.

Uiteindelijk hebben we drie min of meer toevallig bewaard gebleven complete financiële dossiers teruggevonden. Zeker is dat Le-Ezrath zich in die drie gevallen zorgvuldig aan de regels en voorschriften heeft gehouden en tot op de cent nauwkeurig heeft afgerekend. De dossiers eindigen met bedankbriefjes van pupillen, twee van hen woonden overigens in Israël.

Daarnaast vonden we in de kelders van Joods Maatschappelijk Werk wel de accountantsverslagen van Le-Ezrath, van Bergstichting, Rüdelsheimstichting, en Joods Jongens- en Meisjeshuis. Vooral die laatste financiële stukken, zijn inzichtgevende literatuur.

Als willekeurig voorbeeld de jaarstukken over 1956 van de Rüdelsheimstichting. Kosten van het kindertehuis dat jaar: zo'n tachtigduizend gulden, voor verwarming, verlichting, kleding en voedsel van kinderen, en salarissen van personeel. Van de overheid werd vijfendertig duizend gulden aan 'pleeggelden' ontvangen. Nadelig saldo dat jaar: zo'n vijfenveertig duizend gulden. Meer dan de helft dus van de werkelijke kosten. Cefina, de Centrale Financierings-actie voor Joods sociaal werk in Nederland, dat vanaf 1949 de taak van de Joint overnam, droeg zeventienduizend gulden bij. De rest van het tekort, achtentwintig duizend gulden, werd betaald uit het eigen vermogen van de Rüdelsheimstichting.

De jaarcijfers van de Bergstichting laten een identiek beeld zien. De vergoedingen van de Nederlandse overheid waren bij lange na niet voldoende om de weeshuizen te financieren. De enorme tekorten, gemiddeld zo'n zestig tot zeventig procent van de werkelijke kosten, werden aangevuld met subsidies van Cefina én met het eigen vermogen. Toen midden jaren vijftig de bodems van de vermogens van Rüdelsheimstichting en Bergstichting in zicht kwamen, werd het vermogen van Joods Jongens en Meisjesweeshuis aangesproken. Le Ezrath, dat nagenoeg geen geld van de overheid kreeg, werd vanaf 1949 bijna compleet gefinancierd uit subsidies van Cefina, maar vooral door het Joods Jongens- en Meisjeshuis. De merendeels voor de oorlog opgebouwd vermogens, opgebouwd uit legaten, werden daartoe aangesproken en het onroerend goed verkocht. Onze conclusie mag dan ook duidelijk zijn: het is de joodse gemeenschap zélf geweest die het overgrote deel van de kosten van de weeskinderen heeft opgebracht. De eerste jaren na de bevrijding met behulp van de Joint, daarna met behulp van de inzamelingsakties van Cefina en vooral met het voor en na de oorlog bij elkaar gesprokkelde eigen vermogen van de verschillende stichtingen.

Ook voor de reis- en uitrustingskosten naar Israël, werden relatief grote bedragen betaald uit het eigen vermogen van de voogdijinstellingen. De Bergstichting bijvoorbeeld, onttrok in 1951 zo'n twintigduizend gulden uit haar eigen vermogen, voor de alijah van pupillen. In 1952 ging het om een bedrag van dertigduizend gulden, waarvan de helft rechtstreeks naar kibboets Gwar Am werd overgemaakt. Er werd, zo schrijft de accountant, onder meer een tractor mee aangeschaft. Ook in

1954 kreeg Gwar Am wederom een bedrag van vijftienduizend gulden. 'Voor de kosten van opleiding van vroegere pupillen', schrijven de accountants. Eerlijk gezegd veronderstellen wij dat het geld de gehele kibboets ten goede is gekomen, net als de tractor. Ook het Bergstichtingsbestuur zal daar destijds niet vreemd van hebben opgekeken - het idealisme en misschien wel het naïeve optimisme waarmee zij meende de kinderen in de kibboets een goede toekomst te kunnen bieden, was groot.

Zeker tot 1956 is er uit de eigen vermogens van kinderen niet geput voor de gewone, normale, dagelijkse uitgaven. Wel zijn daarvoor de al genoemde pleeggelden van de overheid gebruikt, plus de wezenpensioenen die de overheid tot de leeftijd van 16 jaar uitkeerde.

Vanaf 1956 echter, besloten de besturen kinderen met grote vermogens pleegkosten in rekening te brengen. Daar zat een zekere logica achter. De pleeggelden van de overheid werden per kind berekend en waren afhankelijk van leeftijd, opleidingskosten én eigen inkomsten. Daaronder werden opbrengsten uit vermogens gerekend - rente van spaarrekeningen dus, of opbrengsten van aandelen of obligaties. Het betekende dat Bergstichting of Rüdelsheimstichting voor een rijk kind, minder pleeggeld van de overheid ontving dan voor een kind zonder vermogen. Het tekort werd bijgepast door de stichtingen zelf.

In 1956, volgens de accountants werd de financiële situatie van de stichtingen steeds benarder, werd besloten dat tekort aan te vullen uit de opbrengst van het vermogen van een kind. Vanaf 1958 werd bovendien per kind niet alleen het tekort in rekening gebracht, maar werd de netto opbrengst van vermogens aangesproken. Kinderen met opbrengst uit eigen vermogen zullen - we spreken dan over eind jaren vijftig - vanaf die jaren op hun eindafrekening de post 'pleeggelden' hebben aangetroffen, zo veronderstellen wij.

Onze veronderstelling is bovendien gebaseerd op de jaarcijfers van Le-Ezrath Ha-Jeled, die vanaf 1956 een post 'ontvangen uit vermogens van kinderen' laten zien. In dat jaar ging het om een bedrag van in totaal 6.500 gulden. In 1959, toen de normen nog verder waren aangescherpt, om een totaalbedrag van tienduizend gulden. In 1960 om vijftienhonderd gulden en in 1961 was het gezakt naar tweehondervijftig gulden. De meeste kinderen waren toen inmiddels volwassen.

Ook voor ons blijft het frustrerend en teleurstellend dat de vermogensboekhouding per kind is vernietigd. Onze hoop dat tenminste de eindafrekeningen bij de rechtbank bewaard zijn gebleven, bleek eveneens ijdel. In de jaren zeventig is er - op aandrang van de Nederlandse overheid overigens - nogal wat vernietigd. Dat bijvoorbeeld de OPK-dossiers niet in de versnippermachine zijn verdwenen, is louter en alleen aan een oplettende archiefmedewerker te danken. Hij zag het historische belang van de dossiers wél in en bewaarde ze - min of meer illegaal.

Vooraf uit die dossiers, waarin we wel eindafrekeningen vonden, hebben wij de indruk gekregen dat maar weinig kinderen destijds over echt grote vermogens beschikten. Bestuursstukken en accountantsrapporten van de joodse instellingen ondersteunen dat beeld. De besturen besloten de kosten van de opsporing en het beheer van vermogens om die reden zelf te dragen. Hadden ze die kosten in rekening gebracht, dan was er bij meerderjarigheid in de meeste gevallen helemaal bitter weinig over geweest. Ik moet daarbij wederom een uitzondering maken voor kinderen met echt grote vermogens. Zeker de kosten van derden - beleggingsdeskundigen of banken - zijn wél in rekening gebracht.

Maar de meesten kinderen, zo is onze voorlopige conclusie, erfden van ouders en grootouders vaak niet veel méér dan een uitkering voor geroofde huisraad. Daarbij

moet u denken aan bedragen van vijfhonderd, misschien duizend gulden. Ook de ingeleverde spaartegoeden bij Liro, gaan vaak om nog geen honderd gulden. Slechts een klein deel van de joodse gemeenschap moet onroerend goed, aandelen of ander bezit hebben gehad. En voorzover kinderen dergelijke vermogens erfden, moesten daarover enorme sommen aan successierechten worden afgedragen. Zeker als het om de nalatenschap van een tante of oom ging. Een willekeurig voorbeeld: Max, zo noemen we hem, bleek al vrij snel na de bevrijding gerechtigd te zijn in een erfenis van zijn oom, een verzekeringsbedrag, groot tweeduizend tweehonderd gulden. Jaren later, en tientallen brieven en berekeningen verder, kreeg hij een bedrag van 275 gulden uitgekeerd. Bijna duizend gulden ging op aan successierechten, en niet te vergeten de notariskosten. Bovendien moest hij het bedrag delen met zijn zusje en nog een neef en een nicht.

Pas met de JOKOS-uitkeringen, de zogenaamde *Wiedergütmachung* uit Duitsland, laten de spaarzame eindafrekeningen die we wél hebben gevonden, bedragen van tien- twaalfduizend gulden zien. We hebben het dan over eind jaren vijftig, begin jaren zestig. Veel weeskinderen waren toen echter al volwassen. Niet langer was hun voogd verantwoordelijk voor het vorderen van uitkeringen. Al heeft dat voor voormalige Le-Ezrath pupillen in Israël anders gelegen. Sommigen van hen, hebben dat dat door Le-Ezrath laten regelen. Ook die afrekeningen zijn helaas vernietigd. We hebben wél kunnen constateren dat Le-Ezrath JOKOS-uitkeringen van voormalige, inmiddels meerderjarige pupillen heeft geïnd, maar niet of en hoe er met hen is afgerekend.

Toen wij een jaar geleden aan ons onderzoek begonnen, en er al vrij snel achter kwamen, dat er zoveel cruciaal materiaal was vernietigd, heeft dat zeker onze argwaan gewekt - zo moet ik u eerlijk bekennen. Maar gaande weg, door alle documenten die we wél hebben gevonden, en ook door de gesprekken die we inmiddels met oud-bestuursleden en medewerkers van Le-Ezrath hebben gevoerd, zijn we eerder onder de indruk gekomen van de inspanningen die de joodse gemeenschap zich voor de oorlogsweskinderen heeft getroost. Natuurlijk moesten de kinderen een goede opleiding krijgen. Balletles, of judo, hoorden daar vanzelfsprekend bij. En kleding van C & A werd door de bestuursleden 'te min geacht'. Ze kwamen 'toch al zoveel tekort'. We hebben dat niet uit geromantiseerd verhalen achteraf, maar uit bestuursstukken van destijds. De Joint, de Amerikaanse organisatie die in de jaren vlak na de bevrijding het grootste deel van de kosten droeg, vond het maar overdreven. In Frankrijk en België ging men in weeshuizen heel wat zuiniger te werk. Daar heerste een regime van grotere tehuizen, minder personeel, en een 'gematigder' leefpatroon. In Nederland dáchten de besturen daar niet over. De weeskinderen, zo vonden zij, hadden recht op een 'modaal welvaartsniveau van een gezin met twee kinderen'. Nogal wat Nederlands kinderen zullen het eind jaren veertig, begin jaren vijftig, met minder hebben moeten doen. Of alle goedbedoelde inspanningen van de besturen altijd even effectief zijn geweest laat zich natuurlijk raden. De door bestuursleden hoogstpersoonlijk uitgevoerde autoritjes op zondag - met ijs toe - , of spartaans gezonde vakanties in Wijk aan Zee, hebben het gemis aan ouders natuurlijk nooit kunnen compenseren. En toch maar weer even over het thema geld: wij denken dat de joodse weeskinderen in financieel opzicht gemiddeld toch slecht af zijn geweest. Hun ouders waren nog jong toen ze werden vermoord, en ze hadden bovendien net de crisisjaren achter de rug. Hadden zij de welvaartsjaren na de oorlog meegemaakt, dan hadden zij hun kinderen ongetwijfeld méér kunnen nalaten dan die armzalige paar honderd gulden die wij in nogal wat dossiers als 'erfenis' aantreffen.

Uiteraard heeft ons onderzoek nog heel wat meer gegevens opgeleverd, vooral over de buitengewoon zuinige houding van de Nederlandse overheid. Ik heb mij in deze lezing echter zoveel mogelijk proberen te beperken tot kinderen die naar Israel zijn geemigreerd. Ik hoop dan ook dat uw persoonlijke ervaringen, waarover wij het na de pauze zullen hebben, de ontbrekende puzzelstukjes kunnen aanreiken, waar wij nog steeds naar op zoek zijn. Met behulp van die gegevens hopen wij ons rapport zo snel mogelijk af te ronden.

Rest mij tenslotte te benadrukken dat ons onderzoek is geentemeerd door joodse kinderen in Israel. Shimon de Winter wil ik graag met name noemen. En de persoonlijke inspanningen van Avraham Roet kunnen niet voldoende worden onderstreept. Samen met Menno Paktor, ook lid van onze begeleidingscommissie, heeft hij ervoor gezorgd dat wij archieven hebben kunnen bestuderen, die tot dan toe gesloten zijn gebleven.

Dank u wel voor uw aandacht.

Elma Verhey, mede namens Pauline Micheels,

Amsterdam-Tel Aviv

December 2001.
